MESTRES DEL BAIX EMPORDÀ A L'EXILI DURANT EL FRANQUISME

SALOMÓ MARQUÈS

INTRODUCCIÓ

Una part important del magisteri públic de Catalunya es va comprometre activament a favor de la República i de la seva política renovadora en el camp escolar. Homes i dones que treballen en el magisteri, tot i que tenen concepcions polítiques i sindicals diferents, estan convençuts del paper important que té l'escola i el mestre en el canvi de la societat. Després de la sublevació a l'Àfrica i l'esclat de la Revolució a Catalunya s'imposaran les propostes escolars i educatives més radicals al mateix temps que del magisteri en sortiran homes i dones que aniran al front a defensar la República amb les armes i la paraula (els Milicians de Cultura) i en serveis auxiliars (moltes dones mestres). D'altres des de l'interior i a través del Comitè -després Consell- de l'Escola Nova Unificada CENU- procuraran fer realitat (en una situació ben difícil i anormal) un model d'escola laica, coeducativa, única, catalana, etc. que contrastava amb la que històricament havia predominat a casa nostra.

L'EXILI

Gran part d'aquests homes i dones mestres, compromesos amb la República i amb un model escolar que no té res a veure amb el que el franquisme està imposant en la seva zona decideixen marxar a l'altra banda del Pirineu tot esperant que la situació política s'aclareixi, amb el

convenciment generalitzat que Franco no durarà gaire. La major part d'aquests mestres, que en termes generals podem anomenar d'esquerres i republicans, militen a la FETE o al Sindicat de professions liberals des del punt de vista sindical i les seves opcions polítiques estan repartides majoritàriament en l'àmbit del comunisme, anarquisme i nacionalisme català.

Entre els mestres que se'n van a França i que passen una temporada, més o menys llarga, a l'exili[1] n'hi ha alguns que han exercit de mestres en pobles del Baix Empordà. No ha estat fàcil fer-ne la relació, ja que sobre aquest tema no hi ha dades oficials i les que es troben no coincideixen.

Sabem que la Comissió Depuradora de Girona aplica a força mestres l'article 171 de la Llei d'Instrucció Primària del 1857, coneguda per Llei Moyano, que diu: *Los profesores que no se presenten a servir sus cargos en el término que prescriben los reglamentos, o permanezcan ausentes del punto de su residencia sin la debida autorización, se entenderá que renuncian sus destinos.* Aplicant aquest article s'expulsen del magisteri tots els mestres que no són a la seva escola quan s'instaura el nou règim i no podem justificar la seva absència.

Ara bé, no tots els expulsats són mestres que han marxat a França; a més, sé de mestres que han marxat i que no figuren en cap llista oficial, ni en la publicada per la Inspecció ni en la que posteriorment surt al *Boletín Oficial* de la província de Girona ni a les llistes definitives que surten, més tard, al *Boletín Oficial del Ministerio de Educación.* Per saber els mestres que van a l'exili ha calgut recollir la informació a partir de les dades proporcionades pels mateixos exiliats que encara viuen o pels seus familiars i pels antics alumnes. En aquest moment la relació confeccionada arriba gairebé als 400, xifra que representa prop d'un 8% del total dels mestres catalans.

Cada un dels mestres exiliats té una biografia pròpia i irrepetible i, en molts casos, lligada a la seva situació familiar. Alguns tornaran deseguida, d'altres es quedaran a França i aniran tornant lentament, a mesura que reben informacions de com es va desenvolupant la situació, d'altres no tornaran fins després de la mort de Franco. N'hi ha que des de França marxen a altres països europeus o americans.

L'exili per a alguns representa un trencament definitiu amb el món de l'ensenyament i de l'escola; d'altres, en canvi, continuaran fent classes - de manera privada o en centres oficials- a França i a Catalunya, quan

(1) Encara que són nombrosos els que marxen a França en aquest treball considero exiliada aquella persona que no és a la seva escola en començar el curs 1940-41. Alguns dels que marxen, però, retornen abans i s'incorporen a l'escola; aquests seran degudament sancionats per la Comissió Depuradora provincial.

tornen. De fet, ja en el primer moment de l'exili, en els camps de concentració, els mestres s'organitzen i fan classes per als adults (alfabetització, formació general i idiomes) i, també, pels infants. Al camp d'Argelers hi funciona durant uns quants mesos el Grup Escolar Canigó dirigit per un dels germans Moreno Pallí, mestre gironí, que té l'ajuda material i econòmica dels quàquers.

Entre aquests mestres, n'hi ha 7 que han exercit en pobles del Baix Empordà: Pere Blasi a Torroella de Montgrí; Pepita Codina i Ramon Colom a Palafrugell; Josep Donjó a Castell d'Aro i Sant Feliu de Guíxols; Bernardí Lite a Palafrugell; M. Assumpció Massanés a Sant Feliu de Guixols i Salvador Vicens a Calella de Palafrugell. Breument ofereixo algunes referències biogràfiques que ens permetran de conèixer aquestes persones i anar completant, lentament, la història del magisteri gironí. Quan puc, presento també alguns documents personals sobre el treball escolar a les poblacions baix empordaneses.

PERE BLASI[2]

És d'aquells mestres que configuren part de la història d'un poble. Passa 23 anys exercint a l'escola pública de Torroella de Montgrí (1910-1933). Molts torrolloencs grans encara el recorden i reconeixen la influència que va exercir en la seva formació i manera de ser. Llegint la revista *El Magisterio gerundense* ens fem una idea cabal de la seva activitat i que podem resumir dient que és un dels promotors de l'escola activa entre els mestres públics. Escriu articles en revistes per a mestres: *El Magisterio Gerundense* i *Butlletí dels Mestres* i a la premsa gironina: *El Autonomista* i *Acció Cultural*. També escriu la *Geografia elemental de Catalunya* guardonada el 1917 per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i publicada posteriorment, el 1922. Va ser president de l'Associació Provincial de Mestres.

Diputat al Parlament de Catalunya per Esquerra Republicana se'n va de Torroella el 1933 per exercir de director al grup escolar Lluís Vives de les escoles del Patronar Escolar de Barcelona.

L'exili el passa a Montpeller i torna el 1946. La seva família ja havia tornat el 1941. A l'exili fa classes particulars a fills d'amics exiliats, que les recorden com a interessants i rigoroses; els últims anys d'exili treballa en l'ensenyament oficial, en concret al Col.legi d'Ensenyament Secundari de Prada el curs 1944-45 i al «Lycée Aragó», de Perpinyà el 1945-46. Quan torna fa classes nocturnes a la Mutualitat Tèxtil, a Barcelona. Publica, el

(2) Sobre Blasi podeu veure l'opuscle *Evocació i semblança de Pere Blasi* editat el 1982 pel Casal del Montgrí amb l'ajut de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí.



El mestre P. Blasi amb els seus alumnes de l'escola de Torroella de Montgrí (Foto: Arxiu del Museu del Montgrí i del Baix Ter).

1954, Les Terres catalanes una geografia rigorosa i, al mateix temps divulgativa, i reingressa al magisteri públic, a l'escola Santa Rosa, a la barriada de Gràcia. Mor el febrer de 1961.

Pere Climent recorda les classes de Blasi, a Torroella de Montgrí, amb aquestes paraules: *Ben aviat vàrem anar a fer les classes a l'aire lliure; a observar i estudiar les plantes, les flors, les fulles, les papallones i altres insectes i a fer dibuixos i col.leccions, a cercar minerals diversos i fòssils. Varem començar a fer excursions (...) També vàrem anar a Empúries, a més de les sortides que fèiem dintre del terme de Torroella, ja fos al castell, a les Dunes, al Cau del Duc, a la Torre Gran... (...) Preníem nota de tot i dibuixàvem i, com a coronació, n'escrivíem les corresponents explicacions acompanyades de dibuixos al natural o de fotografies*[3].

PEPITA CODINA

Aquesta mestra, filla de Girona, guanya les oposicions l'any 1920 i va destinada a Palafrugell (juntament amb el que després serà el seu marit, el mestre Bernardí Lite que ja ha conegut durant els anys de carrera); posteriorment exerceix a Sant Feliu Saserra (1922), a Capmany (1923) i

(3) Vegeu P. CLIMENT: «De quan jo anava a estudi» a *Evocació i semblança de Pere Blasi* pàg. 11.

Olot (1932), a aquestes darreres poblacions hi treballa juntament amb el seu marit. Va a l'exili, a Perpinyà, acompanyant el seu marit que és qui s'ha significat més políticament. Allà entre altres activitats per guanyar-se la vida dóna classes d'espanyol de manera provisional. L'any 1967 reingressa al magisteri i fa de mestra a l'escola de Sils per pocs mesos fins a la seva jubilació, mentre la família continua vivint i treballant a Perpinyà. Mor l'any 1976.

RAMON COLOM

Acaba la carrera de magisteri a Girona l'any 1910 i exerceix, segons ens expliquen la seva germana i la seva neboda, també exiliades[4], a Torroella de Montgrí, Juinyà, Planoles, Bellcaire, Montagut i Torroella de Fluvià. És militant comunista. A l'exili francès primer s'està a la zona de Lot i després s'acosta, i s'estableix a Vilanova de Raó (Rosselló). Torna l'any 1949 i no treballa més en l'ensenyament. Mor el 1956. És el gran d'una nissaga de mestres: té una germana, comunista com ell, que treballa de mestra a València i Barcelona i que també va a l'exili i un altre germà mestre que no marxa a l'exili i és sancionat per la Comissió Depuradora.



Els Estudis de la Plaça (Ajuntament) van ser bombardejats el gener de 1938, quan -per sort- ja s'havien inaugurat els Estudis Nous (1937).

(4) Entrevista feta a Borrassà el 22 d'abril de 1993.

JOSEP DONJÓ CALLOL

Aquest escalenc exerceix de mestre interinament a Breda i Castell d'Aro (1931). La seva primera plaça en propietat és a Villalpape (Lugo), el primer d'octubre de 1934 arriba a Darnius i quan esclata la revolució i la Guerra Civil és el cap de les Milicies Antifeixistes de la vila. Des del punt de vista polític és proper a l'anarquisme. Una vegada dissolt el Comitè i cansat de la tensió viscuda a la població marxa, a mitjans de 1937, a Sant Feliu de Guixols, posteriorment fa de mestre a Llagostera i Sant Pere Pescador i d'allà marxa cap a França. Després de passar per camps de concentració i companyies de treball al nord, treballant en la construcció de defenses militars, aconsegueix fugir; al novembre de 1947 s'estableix a Marsella on trevalla de vidrier. El 1970 torna de l'exili i escriu unes extenses memòries[5] on explica la seva peripècia personal com a mestre i exiliat. Mor l'any 1990.

En aquestes memòries no fa cap referència concreta a la seva estada a Castell d'Aro. Només afirma que la seva experiència de mestre interí li serveix per enfrontar-se amb la contradicció existent entre l'escola ideal, la que li han explicat estudiant a la Normal, i l'escola real viscuda en els pobles, sobretot a l'escola rural gallega.

El record de la seva estada com a mestre a Sant Feliu de Guixols l'explica de la manera següent: *Mi paso por sant Feliu me permitió registrar todos los horrores de la llamada guerra total imaginada por los teóricos del nacional socialismo y de sus secuaces los fascios italianos. Casi a diario y casi a la misma hora, la población era bombardeada por los aviones italianos basados en las islas de Mallorca. En la Escuela los Maestros hacíamos lo que buenamente podíamos y más que nada la clase quedaba convertida en una simple guardería infantil. Era imposible trazar ningún plan de enseñanza. No se podía estructurar un trabajo educativo eficaz y perseverante con los aviones sembrando diariamente la muerte y la destrucción. Los padres, más atentos, y con razón, por la vida de su prole, procuraban alejarla de la ciudad, alojándola entre sus amistades o familiares de los aledaños de la ciudad. El censo escolar disminuía día a día, en función de la intensidad y frecuencia de los bombardeos. Uno de estos bombardeos salvajes terminó con la resistencia de muchas familias guixolenses; al caer del crepúsculo vespertino, en uno de los ataques de la aviación, una de las bombas cayó en el mismo paseo marítimo, justo en el jardín de la infancia. Varios vecinos que se encontraban tomando tranquilamente el café en una terraza del establecimiento cercano, fueron segados por la metralla, así como unos cuantos*

(5) He pogut consultar el text original gràcies a la gentilesa de la seva filla Rosa Donjó que m'ha autoritzat a fer-ne ús. Li agraeixo públicament aquesta deferència.

inocentes infantes que estaban jugando en el Kindergarden. Júzguese del pánico y de la tragedia que de golpe planeó sobre la localidad. Tragedia y pánico agravados por otro ataque brutal, este en pleno día, en que otra de las bombas, de aire líquido ésta, cayó en plena plaza del Ayuntamiento, en el preciso momento en que las amas de casa estaban haciendo sus compras en el mercado instalado en dicha plaza. Otras víctimas inocentes, hombres y mujeres, viejos y niños -las autoridades nunca revelaron su total- fueron mandadas al cementerio. En otro ataque... ¿para que seguir contando tan terribles y crueles realidades? Se puede imaginar lo que me callo del horror de la guerra llevada conscientemente a la retarguardia. Consecuencia de todo ello fue que los Maestros abríamos la clase sin la presencia de los niños, hasta que la Inspección estimó prudente orderar el cierre de la escuela.

BERNARDÍ LITE ESTEBAN

Nat a Chércoles (prov. de Soria), arriba a Girona el desembre de 1913 a fer el servei militar i ho aprofita per estudiar de mestre. Des del 1920 exerceix en diferent poblacions gironines: Palafrugell (1921-22), Anglés, Beget, Capmany (1923) i Olot (1932). Aquí forma part del Comitè Antifeixista en representació d'Acció Catalana Republicana. Marxa a



El filàntrop Josep Torres i Jonama, al centre de la fotografia, en un homenatge que se li va fer a Palafrugell l'any 1922. El primer de la seva dreta, al fons, és el mestre Bernardí Lite. (Fons: Arxiu Municipal de Palafrugell).

l'exili juntament amb la seva dona Pepita Codina que també és mestra i, sense passar pels camps de concentració s'estableixen a Perpinyà. L'any 1942 és segrestat per la policia espanyola a Els Límits on ha anat a veure la seva avia i la seva tia que són a l'Espanya franquista. Empresonat a Girona, és condemnat a mort i passa 372 dies a la cel.la dels condemants a mort, a la presó de Salt. Gràcies a unes gestions de Petain se li commuta la pena per la de 30 anys de presó: més tard és alliberat i torna a Perpinyà. A la dècada dels vuitanta escriu les memòries[6]. Mor a Perpinyà l'any 1986 als 94 anys.

De la seva estada com a mestre a Palafrugell a la segona dècada d'aquest segle recorda, entre altres coses, aquest fet: *Torres Jonama hizo saber a sus familiares que vendría a pasar el verano con la familia. Era casi una obligación de hacer una exposición escolar puesto que tanto favorecía a las escuelas. Por entonces, y hasta después, yo creo que ha sido el único caso en Cataluña.*

Se pagaba diariamente a una quincena de chicos y a otras tantas chicas 1.50 pts. porque asistieran a la escuela[7]*. El sábado iban a cobrar a la oficina del encargado de este trabajo que ya tenía las listas. Si faltaban algún dia se les descontaban.*

*Hacía (**Torres Jonama**) como muchos americanos que de pobres han llegado a la opulencia. Años más tarde compró un terreno, hizo un parque y en medio de su lujuriante verdura construyeron dos grupos escolares de ocho clases cada uno y habitaciones para los maestros.*

Las mujeres estaban encantadas con la exposición. Qué menos se podía hacer por el americano y familia para que vieran que no era inútil el dinero que pagaban?

Estas exposiciones se hacían cada dos o tres años en los pueblos de alguna importancia del Bajo Ampurdán. La Bisbal, Torroella, Palamós, Calonge y otros, pues en todos ellos los Ayuntamientos pagaban una subvención a los maestros. Se había de dar la sensación de merecerla. Y en efecto, durante muchos años el Bajo Ampurdan fué la locomotiva del prestigio escolar.

Cuando dijeron a nuestro Director que se había de hacer una exposición: qué de reparos. Ya no había tiempo, «Si las cosas no se hacen bien,

(6) Agraeixo a la seva filla Paquita Lite l'amabilitat en deixar-me llegir els textos del seu pare i fer-ne ús.

(7) Aquest ajut econòmic és una creació del Fons Torres Jonama que d'aquesta manera vol fomentar l'assistència a les escoles entre els nois i noies. Segons expliquen Busquets i Molero, aquest ajut es continua donant durant les vacances als que han assistit regularment a classe cf. J. BUSQUETS.; J. MOLERO. *L'ensenyament a Palafrugell,* Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell-Diputació de Girona; 1993, pàg. 85.

más vale no hacerlas». Pero como bien, bien, no se harían nunca, las mujeres le amenazaron que de no seguir, el ridículo sería sonado. Le amenazaron con que ellas la harían solas y dirían al Ayuntamiento que él se negaba y lo cubrirían de ridículo.

A fin de que nuestra inferioridad no fuese tan visible quedamos en que todo se haría en los locales de las chicas para que la gente pudiera verla más facilmente. Y que no habría clasificación alguna de clase. Ellas llenaron tres aulas, nosotros con una tuvimos bastante y fuí yo que la llené. Qué de cosas que se han de hacer para salvar las apariencias de ciertas nulidades!.

El Ayuntamiento llenó los locales de banderas catalans y plantas. Fué muy visitada y a mi me valió tener en septiembre varios nuevos alumnos de una escuela particular y a un granuja de 10 años que después nos encontramos en el «Hotel»[8].

Mª ASSUMPCIÓ MASSANÉS TARINAS.

Aquesta mestra, filla de Sant Feliu de Guixols, casada amb el mestre Salvador Vicens i Feliu[9] treballa de mestra a Sant Feliu els anys de la guerra i al mateix temps és secretària general de la UGT local. El 27 de gener marxa amb la seva filla i altres persones cap a Darnius (on el seu pare havia estat de mestre) i d'allà cap a França. Internada en un camp de concentració, aconsegueix sortir-ne amb la filla en ser reclamades per uns amics francesos. Una vegada reunits amb el marit s'estableixen a Albi *allà mentre el meu pare afilava baionetes, la meva mare feia classes d'espanyol en una escola privada,* recorda la seva filla. Posteriorment van a Marsella on fa classes particulars d'espanyol. L'any 1942 torna a Barcelona i treballa en diverses acadèmies fins que va a parar a la mateixa Acadèmia que el seu marit. Mor el setembre de 1992.

SALVADOR VICENS FELIU

Fill de Palafrugell, després d'estudiar a l'Escola Normal de Girona, fa de mestre a Badalona i a Darnius (el substituirà Josep Donjó, també exiliat). Quan esclata la guerra està a Calella de Palafrugell on ha anat a petició pròpia. L'any 1937 ingressa a l'exèrcit voluntàriament com a Milicià de la Cultura. Quan passa la frontera és tancat al camp de concentració d'Argelers i gràcies a les gestions de la seva dona és traslladat al departament del Tarn; d'allà passen a Albí on treballa en una fàbrica

(8) Fa referència a la presó de Salt.

(9) La vida personal i professional d'aquest matrimoni de mestres me l'ha explicada la seva filla, Natàlia Vicens, en carta de 21 de gener de 1993.



Detall del camp de concentració de Saint-Cyprien (Foto J. CARRASCO. La Odissea de los Republicanos Españoles en Francia (1939-1945).

d'armament. El 1941 marxa a Marsella on més tard s'hi aplegarà la família. A començament de 1942 està treballant en una fàbrica de productes químics. *Treballava amb arsènic i àcid nítric,* recorda la filla que era amb ells, *tot això fa que els meus pares decideixin tornar a Espanya.* A finals de juliol de 1942 arriben a Barcelona i es dedica a treballar en l'ensenyament privat, a l'Academia Practica del carrer Pelai ensenyant comptabilitat i càlcul mercantil. Amb l'amnistia demana el reingrés al magisteri públic, li concedeixen i el destinen a Badalona fins a la jubilació. Mor el 28 de febrer de 1988.

D'altra banda, en el *Libro de Movimientos de Maestros* que relaciona la mobilitat dels mestres de totes les escoles gironines hi figura com a mestre de Castell d'Aro per un període molt curt de temps (29 de maig de 1933 fins al 31 d'agost del mateix any) el gironí Josep M. Corredor i Pomés. La seva activitat com a mestre en una escola del Baix Empordà és, per tant, molt i molt curta. L'exili el passa primer a Montpeller i després a Perpinyà, on fa de lector d'espanyol al Liceu «Aragó» fins al 1971 que passa a la Universitat a fer classes de llengua i literatura catalana. L'any 1977 se li reconeixen els serveis i reingressa al magisteri, exercint a La Bisbal d'Empordà i a Santa Eugènia de Ter. Mor el 1981.

És autor de nombroses publicacions, entre les quals destaquen: *Conver-*

ses amb Pau Casals, la biografia de Joan Maragall, l'assaig *El món actual i el nostre país, De casa i d'Europa*, etc. El seu treball intel.lectual el fa en altres camps que no són el de l'escola primària, tal com afirma el seu company i íntim amic Santiago Coquard: *Jo no vaig veure mai Josep M. Corredor com un mestre acabat en un destí d'escola de primer ensenyament. No per subestimació de la tasca, ni per manca de qualitats en ell. Fou la passió de saber més i l'oportunitat d'un ajut d'estudis el que portà Corredor a la Universitat.*

CLOENDA

Fins aquí la llista (exhaustiva ?) de mestres que exerciren en escoles del Baix Empordà i que s'exilien amb el franquisme. Em penso que encara que no són molts (de fet sempre seran massa!) són una representació prou fidel del que passa en aquest col.lectiu, ja que gairebé s'hi donen totes les situacions possibles. Així, hi ha mestres que s'exilien per raons polítiques i sindicals; mestres que des d'un punt de vista polític són plurals i representen els grups més importants que van a l'exili (anarquistes, comunistes i nacionalistes catalans); mestres que marxen sols i d'altres que ho fan amb la parella i la família; mestres que passsen per camps de concentració i d'altres que són acollits directament per amics francesos; mestres que tornen aviat i d'altres que ho fan tard o no tornen i moren a l'exili.

També hi ha mestres que a l'exili continuen treballant en el camp de l'ensenyament i d'altres que ja no ho faran mai més; mestres que a l'exili promouen la llengua i la cultura catalana; també n'hi ha que escriuen les seves memòries en les quals se'ns fa un relat de situacions que no haurien hagut de passat mai, igual que no hi hauria hagut d'haver mai la causa de tot aquest desastre: la guerra civil.